

บทที่ 5

แนวคิดทางพุทธปรัชญาในทัศนะพระเทพเวทีอันเป็นพื้นฐานแนวคิดทางการศึกษา

พระเทพเวทีเป็นพระภิกษุซึ่งทรงคุณความรู้ทางปรัชญา พุทธศาสนา และการศึกษาอย่างลึกซึ้ง และแนวคิดในการคิดวิเคราะห์เรื่องต่างๆ มักมีพื้นฐานแนวคิดทางพุทธปรัชญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเกี่ยวกับการศึกษา ดังนั้นเพื่อที่จะช่วยให้การวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของท่านในตอนต่อๆ ไปมีความกระจ่าง ชัดเจนขึ้น จึงน่าจะได้กล่าวถึง แนวคิดหลักทางพุทธปรัชญาของท่าน อันได้แก่ อภิปรัชญา (Metaphysics), ญาณวิทยา (Epistemology), และคุณวิทยา (Axiology) ไว้พอเป็นสังเขป

พระเทพเวทีได้พิจารณาลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนาโดยตั้งเป็นข้อสังเกต 3 ข้อ ดังนี้

1. ฐานะขององค์พระศาสดา ซึ่งเป็นผู้ค้นพบหลักความจริง และนำสิ่งที่ค้นพบมาสั่งสอน โดยถือว่าความจริงเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ตามธรรมชาติแล้ว ความเข้าใจเช่นนี้จะ เป็นประโยชน์ในการประยุกต์ใช้ต่อไป

2. หลักความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและทรงสั่งสอน สรุปได้ด้วยข้อความสั้นๆ ดังปรากฏในศิลาจารึกสมัยพระเจ้าอโศก ซึ่งพบในคราวเดียวกับพระธรรมจักรที่นครปฐม มีจารึกคาถา เย ธมฺมา เหตุปฺภวาทึ เตสํ เหตุํ ตถาคโถ คือคาถาที่บอกหลักของพุทธศาสนาโดยย่อว่า ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตเจ้าตรัสเหตุเกิดของธรรมเหล่านั้นพร้อมทั้งความดับไปของธรรมเหล่านั้น ข้อนี้แสดงว่าพุทธธรรมก็คือหลักแห่งเหตุและผล ¹

¹ พระราชวรมณี, "พุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันควรบรรจุไว้ในหลักสูตร" ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525), หน้า 39

3. ธรรมะที่มากำเกี่ยวกับตัวมนุษย์ ต้องเป็นการแก้ปัญหามนุษย์ด้วยวิธีการและสติปัญญาของมนุษย์เอง ไม่ใช่เกิดจากการคลบคาลของพระเจ้าเป็นเจ้า²

จากการมองลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนาของท่านนี้จะเห็นว่า ความจริงหรือสังฆธรรม นั้นเป็นสิ่งที่มียุ่โดยธรรมชาติแล้วพระศาสดาเป็นเพียงผู้ค้นพบและนำมาเผยแผ่ หลักพุทธธรรมต่างๆ ที่องค์ศาสดานำมาเผยแผ่นั้น เป็นหลักแห่งเหตุและผลมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเลื่อนลอยปราศจากเหตุปัจจัย และธรรมะต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์ต้องแก้ด้วยวิธีการและสติปัญญาของมนุษย์ มิใช่จากการอ้อนวอนให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเทพเจ้า เป็นผู้คลบคาลมาแก้ปัญหาหรือดับทุกข์ให้

หากจะพิจารณาแนวคิดทางพุทธปรัชญาตามสาขาปรัชญาที่สำคัญ ดังที่กล่าวไว้บน พระเทพเวทีได้อธิบายไว้ ดังนี้

อภิปรัชญา (Metaphysics)

ในด้านที่เกี่ยวกับปัญหาอภิปรัชญานั้น ท่านอธิบายว่าโดยหลักการทั่วไปแล้วทางพุทธศาสนา ไม่สนใจคำถามอภิปรัชญาทั่วไป เช่นว่า อะไรมีอยู่จริง พระเจ้ามีจริงหรือไม่ โลกนี้เที่ยงหรือไม่ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นปัญหาที่ผู้ตอบไม่สามารถตอบให้เข้าใจเหมือนเห็นด้วยตา เพียงได้แต่อธิบาย ให้เชื่อหรือไม่ เชื่อตาม เหตุผลทางตรรกะ เท่านั้นซึ่งไม่เป็นการพิสูจน์ว่าจะ เป็นจริงแท้แน่นอนอย่างนี้หรือไม่³

เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือ ปัญหาเหล่านี้ไม่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต หากข้อโต้แย้งได้เสมอ หากที่อยู่ได้ยาก เป็นปัญหาซึ่งแก้ปัญหาวิตไม่ได้ ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นไปของชีวิต ดังนั้นควร สนใจกับปัญหาชีวิตก่อน ทำชีวิตให้มีความสุข แล้วจึงสนใจปัญหาดังกล่าวหรือไม่ก็ได้

² พระราชวรมุนี, "พุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันควรบรรจุไว้ในหลักสูตร"

ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์. (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525), หน้า 39

³ สัมภาษณ์ พระเทพเวที, 22 เมษายน 2531

อย่างไรก็ตามพระเทพเวทีกล่าวว่า ปัญหาอภิปรัชญาในทางพุทธศาสนาที่ว่าอะไรมีอยู่จริง นั้น สิ่งที่มีอยู่จริงตามหลักพุทธศาสนาก็คือ สภาวะธรรม⁴ (หลักแห่งความเป็นเอง, สิ่งที่เป็นเอง ตามธรรมชาติของเหตุปัจจัย) ซึ่งประกอบด้วยนามธรรมและรูปธรรม มีการแบ่งความจริงเป็น 2 ระดับ คือ

1. ความจริงโดยสมมุติ (สมมุติสังจะ) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โวหารสังจะ ความจริงโดยโวหารหรือโดยสำนวนพูด คือจริงตามมติร่วมกัน ตามที่ได้ตกลงกันไว้หรือหมายรู้ร่วมกัน เป็นเครื่องมือสื่อสาร พอให้สำเร็จประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น คน สัตว์ คนดี คนชั่ว โทษะ เก้าอี้ หนังสือ

2. ความจริงโดยปรมาตถ์ (ปรมาตถสังจะ) คือจริงตามความหมายสูงสุด ตามความหมายแท้อย่างยิ่ง หรือตามความหมายแท้ขั้นสุดท้าย ตามสภาวะและเท่าที่พอจะกล่าวถึงได้ หรือพอจะยังพูดให้เข้าใจกันได้ เพื่อสำหรับให้เกิดความรู้ความเข้าใจเท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย คือ รู้จักสิ่งเหล่านั้นตามที่มันเป็น และเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด คือการหยั่งรู้สังขารม ที่จะทำให้ความยึดติดถือมั่นหลงผิดทั้งหลายหมดไป ทำให้วางใจวางท่าที่ต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบาน มีความสุขที่แท้จริง สิ่งที่เป็นจริงโดยปรมาตถ์ เช่น นามธรรม รูปธรรม เวทนา * สัญญา สังขาร วิญญาณ * หรือจิต เจตสิก * รูป นิพพาน ฌัสสะ เจตนา เอกัคคตา อวิดินทรีย์⁵ ฯลฯ

ญาณวิทยา (Epistemology)

ในด้านเกี่ยวกับความรู้ การรับรู้ พระเทพเวทีกล่าวว่า ในทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงอายตนะ 6 ว่าเป็นทางของการรับรู้ ท่านได้อธิบายว่า ถึงแม้ว่าชีวิตจะประกอบด้วยขั้น 5 ซึ่ง

⁴ สัมภาษณ์ พระเทพเวที, 22 เมษายน 2531

⁵ พระราชวรมุนี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์, 2529), หน้า 55

* ดูคำอธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวก

แบ่งชอยออกไปเป็นหน่วยย่อยมากมาย แต่ในทางปฏิบัติคือ ในการดำเนินชีวิตทั่วไป มนุษย์ไม่ได้เกี่ยวข้องกับโดยตรงกับส่วนประกอบเหล่านี้โดยทั่วถึง ความหมายของชีวิตสำหรับคนที่ทั่วไปอยู่ที่ชีวิตในทางปฏิบัติ หรือชีวิตที่ดำเนินอยู่เป็นประจำในแต่ละวัน ซึ่งได้แก่การติดต่อเกี่ยวข้องกับโลก หรือพูดได้อีกอย่างหนึ่งว่า ชีวิตตามความหมายของมนุษย์คือ ชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลก ⁶

ชีวิตในทางปฏิบัติหรือชีวิตโดยสัมพันธ์กับโลกนี้ แบ่งเป็น 2 ภาค แต่ละภาคมีระบบการทำงาน ซึ่งอาศัยช่องทางที่ชีวิตจะติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกได้เรียกว่า "ทวาร" ดังนี้

1. ภาครับรู้และเสพสวยโลก อาศัยทวาร 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ สำหรับรับรู้และเสพสวยโลกซึ่งปรากฏแก่มนุษย์โดยลักษณะและอาการต่างๆ ที่เรียกว่า อารมณ์ 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โณภวัฑพะ และธรรมารมณ์

2. ภาคแสดงออกหรือการกระทำต่อโลก อาศัยทวาร 3 คือ กาย วาจา ใจ (กายทวาร, วาจาทวาร, มโนทวาร) สำหรับกระทำต่อโลก โดยแสดงออกเป็นการกระทำ การพูด และการคิด (กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม) ⁷

คำว่า ทวารในภาคที่ 1 ก็คือ อายตนะ แปลว่า แคนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้หรือทางรับรู้ แหล่งที่มาของความรู้มี 6 อย่าง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ชีวิตสัมพันธ์กับโลกโดยอาศัยช่องทางรับรู้ (อายตนะ 6) มีอายตนะภายนอก และอายตนะภายใน ลักษณะของโลกที่ปรากฏแก่ชีวิตทางอายตนะในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า อารมณ์ หรือ อายตนะภายนอกได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย (สิ่งที่ถูกต้องกาย) และ

⁶ พระราชวรมณี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, 2529), หน้า 33

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

อารมณ์ที่เกิดกับใจ (สิ่งที่ใจนึกคิด) ส่วนอายตนะภายใน ซึ่งเป็นทางรับรู้ได้แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^๘

อายตนะทั้ง 6 มีลักษณะเป็นคู่กันในการรับรู้ เมื่ออายตนะภายในซึ่งเป็นแดนรับรู้กระทบกับอารมณ์หรืออายตนะภายนอก ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของแต่ละอย่างขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้เรียกว่า เห็น หูกระทบเสียงเกิดความรู้เรียกว่า ได้ยิน เป็นต้น ความรู้จำเพาะด้านแต่ละด้านเรียกว่า "วิญญาณ" ซึ่งแปลว่าความรู้แจ้ง หรือรู้อารมณ์ แต่เมื่ออารมณ์มากระทบกับอายตนะ ไม่ได้ทำให้เกิดวิญญาณเสมอไป จะต้องมีความใส่ใจ ความกำหนดใจ หรือความใส่ใจประกอบอยู่ด้วย จึงจะเกิดวิญญาณ การรับรู้จะเกิดขึ้นเมื่อมีองค์ประกอบ 3 อย่างครบ คือ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ ภาวะเช่นนี้ ภาษาธรรมเรียกว่า ผัสสะ หรือสัมผัส แปลว่า การกระทบ หรือเรียกอย่างง่ายว่า การรับรู้^๙

ผัสสะเป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการรับรู้ เมื่อเกิดการรับรู้แล้วกระบวนการจะดำเนินต่อไป มีผลต่อชีวิตของเรา องค์ประกอบของชีวิตจะทำงานเริ่มด้วยความรู้สึกรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้มา ทำให้เกิดความรู้สึกรู้สึก สบาย ไม่สบาย สุข ทุกข์หรือเฉย ความรู้สึกดังกล่าวนี้ ทางภาษาธรรมเรียกว่า เวทนา (ความรู้สึกรู้สึกต่ออารมณ์) ประสบการณ์บางอย่างทำให้เกิดความรู้สึกรุนแรง บางอย่างให้ความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ พร้อมกับนั้นจะมีการกำหนดหมายรู้ เรียกว่า สัญญา หมายรู้ว่าเป็นอะไร อย่างไร ตามลักษณะอาการแห่งสภาวะของสิ่งนั้นๆ เช่น หมายรู้ว่าเป็น สีดำ สีขาว รสเปรี้ยว รสหวาน หมายรู้ไปตามความคิดแต่หรือตามความรู้ ความเข้าใจระดับต่างๆ เช่น หมายรู้ว่าเป็น สวย ไม่สวย ว่าเที่ยง ไม่เที่ยง ว่าไม่ชัดตัวตน เป็นต้น หลังจากนั้นจะเกิดความคิดปรุงแต่ง เรียกว่า สังขาร ชอบ ไม่ชอบ อยากได้ ไม่อยากได้ โดยใช้ข้อมูลจากสัญญาที่มีอยู่ การมองสิ่งต่างๆ ของคน มักจะมองอะไรจากพื้นฐานของประสบการณ์เดิมที่สะสมไว้ในลักษณะที่ได้แปลและปรุงไว้แล้วเป็นช่องเฉพาะตัว สิ่งเหล่านี้เป็นกระบวนการของชีวิต^{๑๐}

^๘ พระราชวรมณี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, 2529), หน้า 34

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 36

พระเทพเวทีกล่าวต่อไปว่า ญาณวิทยานั้น เกี่ยวข้องกับการศึกษาโดยตรง จุดสำคัญอยู่ตรงที่ว่า การรับรู้ถูกต้องหรือไม่ ถ้าเกิดความคิดปรุงแต่งขึ้นจากความชอบใจไม่ชอบใจ เป็นต้น ก็จะทำให้ไม่มองอะไรตาความเป็นจริง ซึ่งจะมีผลต่อการดำเนินชีวิตต่อไปทั้งหมด ดังนั้นปัญหาจึงอยู่ที่ว่าทำอย่างไรจึงจะรับรู้ตามความเป็นจริง เพื่อจะได้พิจารณาตัดสินใจให้ถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่เอนเอียง ไม่ให้ความคิดปรุงแต่งที่เป็นโทษมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต อายตนะรับรู้ประสบการณ์ต่างๆ เข้ามาแล้วก็มีความรู้สึก มีการกำหนดหมาย มีการปรุงแต่งต่อเนื่องกันไปเรื่อยๆ เราจึงมองสิ่งต่างๆ ด้วยพื้นฐานที่สะสมมาตามลำดับ ¹¹ การดำเนินชีวิตของมนุษย์มักเป็นไปตามอำนาจของความชอบใจไม่ชอบใจ และความคิดปรุงแต่งที่สะสมมานั้น การพัฒนาให้กระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ไม่อยู่ในอำนาจของการชอบ ชัง ชักนำไป และดำเนินชีวิตด้วยความรู้ที่บริสุทธิ์นั้น จึงเป็นเรื่องของการศึกษา เป็นวิธีปฏิบัติให้ถึงความจริง

เมื่อมนุษย์เกิดความทุกข์ ไม่พอใจ ก็ปรุงแต่งความคิดและปรุงแต่งการกระทำไปตามนั้น ทำให้จิตใจคับแคบ ถูกบีบคั้น ผูกพันอยู่กับสิ่งนั้น มีพฤติกรรมการแสดงออกไปตามความชอบชัง ไม่มองสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง พฤติกรรมการแสดงออกจึงเป็นไปตามความคิดปรุงแต่งไปด้วย แทนที่จะดำเนินไปตามความถูกต้องตามหลักความจริง การศึกษาจะต้องทำให้ไม่เกิดความคิดปรุงแต่ง ไม่ให้มีอิทธิพลบีบคั้น ซึ่งจะทำให้เกิดปัญหาทั้งภายในตนเองคือมีความทุกข์ และปัญหาภายนอกอันได้แก่พฤติกรรมไม่ถูกต้องที่แสดงออกต่อผู้อื่น

เราควรจะปฏิบัติอย่างไรจึงจะรับรู้ตามความเป็นจริง ตามปฏิจจสมุปบาทช่วงเวทนา ตัณหา อุปาทานนั้น เป็นช่วงที่สำคัญมาก ทำอย่างไรจึงจะตัดช่วงตัณหาอุปาทานออกได้ให้มีเวทนารับรู้สุขทุกข์ เท่าที่เป็นจริงเท่านั้น ไม่ปรุงแต่งต่อว่า ชอบ ว่าชัง ช่วงนี้เป็นทางแยกสู่ปัญหาไม่เข้าสู่ตัณหา * อุปาทาน * ถ้าไม่ได้ใช้ปัญญาก็ไปสู่ชอบ ชัง ก็จะหมดอิสรภาพ มีความบีบคั้น ¹²

¹¹ สัมภาษณ์ พระเทพเวที, 22 เมษายน 2531

¹² สัมภาษณ์ พระเทพเวที, 22 เมษายน 2531

* คู่มืออธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวก

สรุปได้ว่า กระบวนการรับรู้มีความสำคัญมากในการศึกษา กล่าวคือจะปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้องต่อกระบวนการของการรับรู้ ว่ารับรู้อย่างไรจึงไม่เกิดโทษ ำให้ได้ตามความจริงไม่เอนเอียง ไม่ให้เกิดความทุกข์ เกิดปัญหา มีปัญหาที่ทำให้หลุดพ้น มีปัญหารู้ตามความเป็นจริง เริ่มตั้งแต่ไม่เกิดการปรุงแต่งว่าชอบ ไม่ชอบ

นอกจากนั้น พระเทพเวทีได้จัดประเภทของความรู้ตามแนวพุทธธรรมซึ่งสรุปได้จากหนังสือ พุทธธรรมของท่าน ดังนี้

ก. จำแนกโดยสภาวะหรือโดยธรรมชาติของความรู้ คือจำแนกตามหลักชั้น 5 ความรู้เป็นนามธรรมจำพวกหนึ่งซึ่งกระจายอยู่ในนามชั้น 3 ชั้น คือ สัญชาตญาณ สังขารญาณ และวิญาณ-ญาณ ความรู้ที่จำแนกตามสภาวะของชั้นได้แก่ สัญชาตญาณ วิญาณ และปัญญา ¹³

สัญชาตญาณ * คือ ความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในสัญชาตญาณ วิญาณ คือความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในหมวดวิญาณชั้น และปัญญาเป็นความรู้หลักในหมวดสังขารญาณ

ในส่วนของปัญญานั้น ยังมีข้อธรรมที่เกี่ยวข้องกับความรู้อีกหลายอย่าง ซึ่งสัมพันธ์กับปัญญาในแง่ช่วยเกื้อหนุนบ้าง เป็นขั้นตอนในระหว่างการพัฒนาปัญญาบ้าง เป็นคู่เทียบฝ่ายตรงข้ามที่แสดงความมี ความขาด ความลด ความเพิ่มของปัญญาบ้าง คือ ศรัทธา ทิฏฐิ โมหะ และ ปัญญา

ศรัทธา คือ ความเชื่อ ความซาบซึ้ง ไม่ใช้ความรู้ แต่อาจเป็นทางเชื่อมต่อไปสู่ความรู้ได้ เพราะมีลักษณะเป็นการยอมรับความรู้ของผู้อื่น วางใจในปัญญาของผู้อื่น อาศัยความรู้ของผู้อื่นหรือแหล่งความรู้นั้น เป็นเครื่องขึ้นนำตน ถ้าผู้มีศรัทธารู้จักคิด รู้จักใช้ปัญญาของตนเป็นทุนประกอบ ศรัทธานั้นก็สามารถนำไปสู่ความเจริญปัญญาและการรู้ความจริงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

¹³ พระราชวรมณี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์, 2529), หน้า 42

* ดูคำอธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวก

าน เมื่อผู้ขึ้นหรือแหล่งความรู้นั้นมีความรู้แท้จริง และมีภักษามิตรช่วยชี้แนะให้รู้จักใช้ปัญญา มีใจ
 ก่ออย่างงมงาย ไม่ใช้ปัญญาของตน แต่ถ้าผู้ขึ้นหรือแหล่งความรู้ขึ้นนั้นไม่มีความรู้จริง ทั้งไม่มี
 ภักษามิตรช่วยชี้แนะ ผลก็อาจเกิดในทางตรงกันข้าม ¹⁴

ทฤษฎี คือ ความเห็น ความเข้าใจตามแนวคิดของตน เป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการ
 การพัฒนาปัญญา ความรู้ที่เป็นทฤษฎีนี้มิได้หั่งแต่ขึ้นไม่มีเหตุผลเลยจนถึงมีเหตุผลบ้างและมีเหตุผลมาก
 เมื่อใดทฤษฎีนั้นพัฒนาขึ้นไปจนเป็นความรู้ ความเห็น ความเข้าใจ ที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง
 คือ ตรงตามสภาวะก็เรียกว่าเป็น สัมมาทฤษฎีและจัดเป็นปัญญา เมื่อปัญญานั้นเจริญขึ้นจนมองเห็น
 สภาวะนั้นด้วยตนเองอย่างชัดเจนสมบูรณ์แล้ว ก็ไม่ต้องยึดถือความรู้ขึ้นเป็นของตน เพราะความ
 จริงแท้ดำรงอยู่อย่างนั้นเป็นกลางๆ ไม่ต้องมีที่อ้างอิง เป็นอันเลยพ้นขั้นของทฤษฎีไป ทฤษฎีเป็นเรื่อง
 ของความยึดถือ เป็นของตนจึงมักก่อให้เกิดผลเสีย ถ้ายึดเหนี่ยวแน่นแม้ทฤษฎีนั้นจะใกล้เคียงความจริง
 มาก แต่ก็กลายเป็นเครื่องปิดบังขวางกั้นไม่ให้เข้าถึงความจริงนั้น ¹⁵

โงมทะ คือ ความหลง ความไม่รู้ หรือ อวิชชา หมายถึงความไม่รู้ตามความเป็น
 จริง ไม่รู้ตรงตามสภาวะ เป็นภาวะตรงข้ามกับปัญญา ¹⁶

ปัญญาที่เป็นตัวความรู้ในสังขารชั้นนั้น เป็นสิ่งที่จะต้องทำให้เกิดมีขึ้นต้องฝึกปรือ
 ทำให้เจริญเพิ่มพูนขึ้นไปโดยลำดับ ปัญญามีหลายชั้นหลายระดับและมีชื่อเรียกต่างๆ ตัวอย่าง เช่น
 ปริญญา * ญาณ วิชชา อัญญา อภิญญา * พุทธิ โปธิ สัมโปธิ เป็นต้น ¹⁷

¹⁴ พระราชวรมณี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์,
 2529), หน้า 43

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45

* คำอธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวก

ข. จำแนกโดยทางรับรู้ ซึ่งได้กล่าวไปข้างแล้วในเรื่องที่เกี่ยวกับการรับรู้ กล่าวคือ ผัสสะ เป็นแหล่งแห่งความรู้ โดยมีการรับรู้ผ่านอายตนะทั้ง 6 หรือ ทวาร จัดแบ่งความรู้ตามทางของการรับรู้ได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. ความรู้ (ที่ได้) ทางปัญจทวารหรือเบญจทวาร คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้แก่ ความรู้ขั้นต้นหลายอย่างคือ ความรู้ รูป เสียง กลิ่น รส และ โณภูมิตะ (สิ่งต้องกายทั้งหลาย)

2. ความรู้ (ที่ได้) ทางมโนทวาร คือใจ ได้แก่ ธรรมารมณ์ หรือ เรียกสั้นๆ ว่า ธรรม ¹⁸

ในการแบ่งประเภทความรู้ ตามทางรับรู้นี้อาจจะแบ่งได้ 4 ประเภท คือ

1. ทิฏฐะ คือสิ่งที่ได้เห็น หรือความรู้ที่ได้ด้วยการเห็นด้วยการดู
2. สุตตะ คือสิ่งที่ได้ยิน ได้แก่ เสียง และความรู้ที่ได้ด้วยการสดับทั้งหลาย
3. มุตตะ คือสิ่งที่ได้รับรู้จากจมูก ลิ้น และกาย
4. วิญญาตะ คือสิ่งที่รู้ด้วยใจ ¹⁹

ค. จำแนกโดยพัฒนาการทางปัญญา (ภายในบุคคล)

ในแง่พัฒนาการ ความรู้ที่อยู่ในขอบเขตที่เกี่ยวข้อง คือ ความรู้ประเภทที่เป็นสิ่งที่ควรฝึกปรือ ซึ่งได้แก่

1. สัจญา ความกำหนดได้ หมายถึง ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมายหรือจำได้หมายรู้ ซึ่งบันทึกไว้เป็นแบบสำหรับเทียบเคียง และเป็นวัตถุประสงค์ของการรู้และการคิดต่อๆ ไป

¹⁸ พระราชวรมณี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์, 2529), หน้า 45-46

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48

2. ทิฏฐิ เป็นความรู้ที่เป็นข้อสรุปอย่างใดอย่างหนึ่ง และยึดถือเป็นของตน
3. ญาญ ความรู้ ความหยั่งรู้ เป็นปัญญาที่ทำงานออกผลเป็นเรื่องราว

สำหรับกระบวนการพัฒนาปัญญานี้มีความสัมพันธ์กับวิธีทำให้เกิดปัญญา 3 วิธีได้แก่

1. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดการพิจารณาเหตุผลด้วยตนเอง
2. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียนหรือถ่ายทอดต่อกันมา
3. ภวานามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการลงมือปฏิบัติฝึกหัดอบรม ²⁰

นอกจากนั้นยังมีกิจกรรมอีกหลายอย่างที่พึงใช้ประกอบในกระบวนการก่อให้เกิดปัญญา กิจกรรมที่สำคัญ คือ การฟัง ชักถาม สอนค้น (สวณะและปริปุจจา) การสนทนา ถกเถียง อภิปราย (สากัจจา) การสังเกตดู ฝึาคู คูอย่างทินิจ (บัสสณะและนิชฌาม) การพิจารณาโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) การชั่งเหตุผล (ตุลนา) การไตร่ตรอง ตรวจสอบ ทดสอบ สอบสวน ทดลอง และเพิน (วิมังสาและวินัย) การเสพค้น ฝึกหัด ทำบ่อย ทำให้มาก (อาเสวณะ ภาวนา และพหุกรรม)

เกี่ยวกับการจำแนกความรู้โดยพัฒนาการทางปัญญา (ภายในบุคคล) นี้ พระเทพเวที กล่าวว่าการคิด การเล่าเรียนสดับฟัง และการปฏิบัติฝึกปรือย่อมช่วยให้สัญญา ทิฏฐิ และญาญ เกิดมี ขึ้นใหม่บ้าง ก้าวหน้าเพิ่มพูนบ้าง ความรู้ที่จะออกเป็นผลในตัวบุคคล คือ สัญญา ทิฏฐิ และญาญ เป็น ผลข้างปลายของสุตะ จินตา และภาวนา ซึ่งมีผลต่อชีวิตของบุคคลมาก สัญญามีอิทธิพลมากต่อการรับรู้ การมองเห็น การเข้าใจโลกรอบตัวและการที่จะสร้างความรู้อย่างอื่นต่อๆ ไป ทิฏฐิตั้งแต่ความยึดถือ สัทธินศาสนาและคัมภีร์ต่างๆ ตลอดถึงค่านิยมต่างๆ เป็นตัวชี้แนะทางแห่งพฤติกรรมแล้ววิถีชีวิต ของบุคคลได้ทั้งหมด ส่วนญาญเป็นความรู้ที่กระจ่างชัดและลึกซึ้งที่สุด เป็นผลสำเร็จทางปัญญาสูงสุด ที่มนุษย์จะทำได้ สามารถชำระล้างจิตใจของบุคคล สร้างหรือเปลี่ยนแปลงท่าทีแห่งการมองโลกและ ชีวิต มีผลต่อพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของบุคคลอย่างเด็ดขาดและแน่นอนยิ่งยิ่งกว่าทิฏฐิ

²⁰ พระราชาวรมณี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์, 2529), หน้า 49-52

ง. จำแนกโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์ ได้แก่ความรู้ที่เนื่องด้วยปฏิบัติการทางสังคม เช่น การสื่อสาร ถ่ายทอด แสวงหาและที่เป็นมรดกตกทอดต่อกันมา เป็นสมบัติของมวลมนุษย ความรู้ตามแนวนี้ คือ

1. สุตะ หรือสุติ ความรู้ที่ได้สดับ เล่าเรียน หรือถ่ายทอดต่อกันมา แบ่งเป็น
 ก. ความรู้ที่ได้สดับรับฟัง บอกเล่า ถ่ายทอดต่อกันมา การเรียนการสอน ข่าวสาร ความรู้ประเภทตำรา ตำราทั้งหลาย พระสูตรทั้งหลายในพระไตรปิฎก ซึ่งในการพัฒนาปัญญาจัดเป็นปริโคโฆสะ ปริโคโฆสะที่ดี เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ²¹

ข. ความรู้ที่บางศาสนาถือว่าได้รับการเปิดเผยแจ้งคล่าจจากองค์บรมเทพ

2. ทิฏฐิ ความเห็น ทฤษฎีลัทธิ ความเชื่อถือต่างๆ ที่เป็นข้อสรุปให้แก่คนอย่างใดอย่างหนึ่ง

3. ญาณ * ความรู้หยั่งรู้ ความรู้บริสุทธิ์ ความรู้ตรงตามสภาวะ ญาณเป็นความรู้ระดับสุดยอดของปัญญามนุษย์ เป็นส่วนผลักดันสำคัญให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในอารยธรรมของมนุษยชาติ ญาณที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเรียกว่า โภธิญาณ แปลว่า ความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ²²

คณาวิทยา (Axiology)

ในหนังสือพุทธธรรมพระเทพเวทีได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการกระทำ (กรรมวาท และกิริยาท) เป็นศาสนาแห่งความเพียรพยายาม (วิริยาท) ให้มุ่งผลทางปฏิบัติ ให้ทุกคนจัดการกับชีวิตที่เป็นอยู่จริง ในโลกนี้แต่บัดนี้ ตามลักษณะของพุทธธรรมซึ่งประกอบ

²¹ พระราชวรมณี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, 2529), หน้า 53-54

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 54

* คำอธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวก

ด้วยมัชฌิมนธรรมเทศนา (ความรู้หลัก) และมัชฌิมาปฏิปทา (การประพฤติตามมรรคา) นั้น เป็นสิ่ง ทุกคนสามารถเข้าใจ และนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ตามสมควรแก่สภาพและระดับชีวิตนั้นๆ ทุกคน มีสิทธิเท่าเทียมกันโดยธรรมชาติที่จะเข้าถึงผลสำเร็จเหล่านี้ และนอกจากทุกคนจะได้รับผลสำเร็จ ด้วยตนเองแล้ว ยังเป็นอุปการะช่วยตนเองของคนอื่นได้ด้วย ²³

ถ้าแยกพุทธธรรมเป็น 2 ส่วนคือสังขารมัยกับจริยธรรม โดยกำหนดให้สังขารมัยเป็นส่วน แสดงสภาวะหรือรูปลักษณะตัวจริง และให้จริยธรรมเป็นฝ่ายข้อประพฤติปฏิบัติทั้งหมด จะเห็นว่า สังขารมัยในพุทธศาสนาก็หมายถึงคำสอนเกี่ยวกับสภาวะทั้งหลายหรือธรรมและความเป็นไปโดย ธรรมคาของสิ่งทั้งหลายหรือกฎธรรมชาติ ส่วนจริยธรรมหมายถึงการถือเอาประโยชน์จากความรู้ ความเข้าใจในสภาวะธรรมและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย หรือการรู้กฎธรรมชาติ แล้วนำมา ใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ กล่าวโดยสรุปก็คือ สังขารมัยคือธรรมชาติและกฎธรรมคา จริยธรรมคือ ความรู้ในการประยุกต์สังขารมัย ²⁴

เนื่องจากคำว่า ธรรมะ นั้นมีความหมายกว้าง ส่วนหนึ่งหมายถึง ความจริง ความดี และความงาม ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงจริยธรรม (ความดี) ในแง่พุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่าเป็น คือ การประพฤติ ปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา อันเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในระบบแห่งธรรม ซึ่งตาม หนังสือพุทธธรรม พระเทพเวทีได้แบ่งหมวดหมู่เป็น 2 ภาค คือ ภาคหนึ่ง มัชฌิมนธรรมเทศนา (หลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ) แบ่งเป็น 4 ตอนคือ ตอนที่หนึ่ง ว่าด้วยชีวิตคืออะไร อธิบายเกี่ยวกับขั้น 5 และอายตนะ 6 ตอนที่สองว่าชีวิตเป็นอย่างไร อธิบายเกี่ยวกับไตรลักษณ์ ตอนที่สาม กล่าวถึง ชีวิตเป็นไปอย่างไร อธิบายเกี่ยวกับปฏิจสมุปบาทและกรรม ตอนที่สี่ ว่าด้วย ชีวิตควรทำให้เป็นอย่างไร กล่าวถึงเรื่องวิชชา วิมุตติ วิสุทธิ สันติ นิพพาน ประเภทและระดับแห่ง นิพพานและผู้บรรลุนิพพาน หลักการสำคัญของการบรรลุนิพพาน ชีวิตและคุณธรรมพื้นฐานของอารยชน ความสุข ฯลฯ และภาคที่ 2 ภาคมัชฌิมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามธรรมชาติ) ว่าด้วยชีวิต

²³ พระราชวรมุนี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, 2529), หน้า 6

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ควรเป็นอยู่อย่างไร มีรายละเอียดเกี่ยวกับมัชฌิมาปฏิปทา บุพนิมิตแห่งมัชฌิมาปฏิปทา องค์ประกอบของมัชฌิมาปฏิปทา คือมรรคมองค์ 8 ท้ายสุดเป็นบทสรุปเกี่ยวกับอริยสัจ 4

สำหรับความงาม (สุนทรียภาพ) ในทางพระพุทธศาสนา ธรรมะในที่นี้หมายถึง ความ เป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ที่ดำเนินไปด้วยดี ถูกต้องตามหลักและกฎเกณฑ์ของมัน ประสานกลมกลืนกัน ตามความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย²⁵ ความงามในแง่นี้ ต้องเป็นความงามที่เป็นผลดีแก่ชีวิตตนเองและผู้อื่น ไม่เป็นความงามที่ทำให้เกิดความยึดติดผูกพัน ความหวงแหน และนำไปสู่ความขัดแย้ง เป็นทุกข์ เตือนครั้น ความงามนี้ช่วยพัฒนาจิตใจของคนให้สามารถเห็นความงามของสิ่งทั้งหลาย จนกระทั่งเห็นความงามในธรรมชาติสามัญของสภาวีสัย ซึ่งเป็นความงามแท้จริงบริสุทธิ์ ผู้ที่มีจิตที่ฝึกดีแล้วอย่างพระอรหันต์สามารถมองทุกอย่างในห้วงหรือไม่งามได้ตามใจปรารถนา เรียกว่าเป็นผู้มีสุนทรียภาวนา

ความงามดังกล่าวนี้ จะไม่นำไปสู่ทุกข์ แต่ส่งเสริมให้เกิดความสุข เป็นความงามที่สัมพันธ์กับจริยธรรม เป็นความดีงาม ทำให้ประพฤติดีประพฤติชอบส่งเสริมการอยู่ร่วมกันให้ดียิ่งขึ้น และยังรู้เท่าทันธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย (สัมพันธ์กับสังขธรรม) เข้าใจสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง จนทำให้สามารถซาบซึ้งในความงามที่มีอยู่ตามธรรมดาได้

พระเทพเวทีสรุปว่า ในทางพุทธศาสนานั้นความจริงแล้ว สุนทรียภาพ (ความงาม) สังขธรรม (ความจริง) และจริยธรรม (ความดี) เป็นสภาวะที่เนื่องกันอยู่ จริยธรรมต้องอาศัย สังขธรรมเป็นพื้นฐาน และในตัวสังขธรรมนั้นก็มีความงามอยู่ในตัวคือ งามตามสภาวีสัย และความงามนั้นก็ส่งเสริมให้เกิดความดี²⁶

²⁵ พระราชวรมณี, "ความงามในทัศนะทางพุทธศาสนา" ใน ปารายสาร 14,1

(ม.ค. - ก.พ. 30), หน้า 90

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92

จากคำอธิบายเกี่ยวกับแนวคิดทางพุทธปรัชญาของพระพุทธเจ้า จะเห็นว่าในทางพุทธศาสนา นั้นไม่สนใจปัญหาที่มิใช่ เป็นประโยชน์แก่ชีวิต หลักพุทธธรรมนั้น เป็นสังขธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตโดยตรง เป็นสังขธรรม ที่เกี่ยวกับกฎของธรรมชาติหรือความเป็นไปของธรรมชาติที่มีอยู่จริง และเกิดขึ้นดับไป เปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย สิ่งเหล่านี้เป็นสภาวะธรรมหรือความจริง

ในเรื่องเกี่ยวกับความรู้และการรับรู้ นั้น ทางพุทธศาสนาถือว่าอายตนะ 6 เป็นช่องทางของการรับรู้ที่สำคัญของชีวิต เป็นสื่อ เชื่อมสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับสิ่งแวดล้อมภายนอกทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม และเป็นจุดตั้งต้นของกระบวนการสำคัญที่ทำให้เกิดความรู้ กระบวนการรับรู้ที่จะนำไปสู่ความรู้ที่เรียกว่า ปัญญา * นั้น จะต้องเป็นการรับรู้ที่บริสุทธิ์ ปราศจากตัณหา อุปาทาน จึงจะทำให้เกิดปัญญา แก้ปัญหา ดับทุกข์ได้

สำหรับประเด็นที่เกี่ยวกับจริยธรรม ความดี ความงาม ตามแนวคิดทางพุทธศาสนา สังขธรรมคือคำสอนที่เกี่ยวกับธรรมชาติ ความเป็นไปโดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย จริยธรรมก็คือการประยุกต์หลักสังขธรรมดังกล่าวมาใช้ในทางเป็นประโยชน์แก่ชีวิต ทำให้เกิดข้อปฏิบัติปฏิบัติที่ดีงาม สังขธรรมจึงเป็นแหล่งที่มาของความดีงาม และความงามในทางพุทธศาสนา ก็คือ ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายที่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของมัน ประสานกลมกลืนกันตามเหตุปัจจัย และเกิดเป็นผลดีแก่ชีวิตตนเองและผู้อื่น ดังนั้นสังขธรรม (ความจริง) จริยธรรม (ความดี) และสุนทรียภาพ (ความงาม) จึงมีสภาวะที่เนื่องกันอยู่

ลักษณะคำสอนในทางพุทธศาสนานั้นมีจุดหมายสูงสุดคือความหลุดพ้น เป็นอิสระและชีวิตจะเข้าถึงความหลุดพ้นได้ด้วยปัญญา โดยดำเนินตามวิธีทางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งประกอบด้วย ศีล สมาธิ และ ปัญญา

จะเห็นว่าแนวคิดทางพุทธปรัชญานั้นมีจุดหมายที่สำคัญคือ การแก้ปัญหาชีวิตทั้งหมดด้วยปัญญา และกระบวนการต่างๆ ที่จะทำให้งถึงจุดหมายนั้นก็ เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญา ซึ่งตรงกับ

* คำอธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวกท้ายเล่ม

กระบวนการศึกษา ดังนั้น หลักธรรมที่สำคัญทางพุทธศาสนาจึงเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการศึกษาหรือการพัฒนาปัญญา พระเทพเวทีได้พิจารณาหลักธรรมซึ่งถือว่าเป็นแกนกลางของพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้กับการศึกษา และท่านได้อธิบายถึงแนวทางในการประยุกต์ใช้ไว้ดังนี้

หลักธรรมที่จะนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษา

หลักธรรมที่สำคัญทางพุทธศาสนาซึ่งพระเทพเวทีมีความเห็นว่า ควรจะนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษา 5 ข้อคือ

1. หลักอริยสัจ 4
2. หลักชั้นันต์ 5 หรือ เบญจชั้นันต์
3. หลักปฏิจสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
4. หลักไตรลักษณ์
5. หลักมัชฌิมาปฏิปทา - ไตรสิกขา - โอวาทปาฏิโมกข์ - มรรคมีองค์ 8

ท่านได้อธิบายหลักธรรมแต่ละข้ออย่างย่อๆ ไว้ว่า

หลักอริยสัจ 4 คือหลักที่แสดงถึงสภาพของชีวิตมนุษย์ที่ว่า เป็นอย่างไร พร้อมทั้งประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์จะสามารถหาได้จากชีวิตนี้ ให้นำมนุษย์จัดการกับปัญหาของมนุษย์ด้วยความเพียร และสติปัญญาของมนุษย์เอง ไม่เกี่ยวกับเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติใดๆ ทุกข์คือปัญหาของมนุษย์เอง สมุทัยคือ เหตุเกิดทุกข์ นิโรธคือความดับทุกข์ มรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

หลักเบญจชั้นันต์ คือ หลักที่แสดงถึงภาวะของชีวิตว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากองค์ประกอบต่างๆ มาประชุมกัน เข้า และมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สุดแต่ว่าองค์ประกอบ เหล่านั้นจะแปรเปลี่ยนไปอย่างไร ตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

หลักปฏิจสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือหลักแห่งเหตุและผล ที่แสดงกระบวนการแห่งความเปลี่ยนแปลงของชีวิต ตามกระแสความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย เหตุหมายถึงตัวการที่ทำให้สิ่งนั้นเกิดขึ้น ปัจจัย หมายถึงสิ่งแวดล้อมองค์ประกอบที่ช่วยหนุนให้เกิด เมื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดเกิดขึ้น มิใช่แต่เหตุอย่างเดียว ต้องมีปัจจัยด้วย ปัจจัยแวดล้อมนี้นับว่าเป็นสิ่งสำคัญ

หลักไตรลักษณ์ คือ หลักความจริงตามธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติที่แสดงไว้เพื่อมุ่งให้มนุษย์มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หลักนี้กล่าวถึงอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และนำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก

หลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ ประมวลข้อปฏิบัติหรือระบบจริยธรรมทั้งหมดของพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักการดำเนินชีวิตเพื่อเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา ซึ่งเว้นจากการหมกมุ่นมัวเมา และการทรมานตัวเองให้ลำบาก โดยเว้นจากการประพฤติดั้งเกินไปหรือหย่อนเกินไป มรรคนั้นเป็นทางสายเดี่ยวแต่ประกอบด้วยองค์ประกอบ 8 ส่วน ถ้าเป็นในรูปการฝึกฝนอบรมก็จัดเป็นไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา ²⁷

หลักธรรมเหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องกับสภาวะของชีวิตและการปฏิบัติต่อชีวิตหรือการดำเนินชีวิต เริ่มแต่หลักเบญจขันธ์ ซึ่งแสดงถึงองค์ประกอบต่างๆ ของชีวิตและความเป็นจริงของชีวิตซึ่งเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยช่วยให้เข้าใจสภาวะของชีวิตว่าคืออะไร ส่วนหลักธรรมอื่นๆ ก็แสดงความจริงในแง่อื่นๆ ต่างกันออกไป กล่าวคือ ชีวิตเป็นอย่างไร เป็นไปตามหลักไตรลักษณ์ ส่วนชีวิตเป็นไปอย่างไร ก็เป็นไปตามหลักปัจจุสมุปบาท สำหรับการปฏิบัติเพื่อทำให้ชีวิตเป็นไปในทางที่ดีงาม เพื่อความสุขที่แท้จริงก็คือการปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งจัดเป็นระบบการศึกษาอบรมที่เรียกว่าไตรสิกขา เป็นทางทำให้เกิดปัญญาเพื่อแก้ปัญหาชีวิต ดับทุกข์ได้อย่างแท้จริง สำหรับหลักอริยสัจ 4 นั้นพระพุทธเวทีกกล่าวว่า "เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา"

นอกจากนั้นท่านได้เสนอแนะว่า การที่จะนำพุทธศาสนามาประยุกต์ในทางปฏิบัติ ต้องนำหลักใหญ่ทั้งหลายอย่างมาพิจารณา หลักบางหลักแม้เป็นเรื่องเดียวกัน แต่พิจารณาคนละแง่ เช่น หลักมัชฌิมาปฏิปทานั้น เป็นส่วนหนึ่งของอริยสัจ 4 แต่แยกออกมาพิจารณาต่างหาก เพราะเป็นที่รวมของข้อปฏิบัติหรือจริยธรรมของพระพุทธศาสนา

²⁷ พระราชวรเมธี, "พุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันควรบรรจุไว้ในหลักสูตร"

ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525), หน้า 41-42

แนวทางประยุกต์พุทธธรรมในทางการศึกษา

ก. แนวความเข้าใจเกี่ยวกับ เบญจขันธ์

ตามหลัก เบญจขันธ์หรือขันธ์ 5 นั้น กล่าวถึงองค์ประกอบของชีวิตว่าชีวิตประกอบด้วยองค์ประกอบ 5 ประการ คือ

1. รูป องค์ประกอบฝ่ายวัตถุ หรือฝ่ายร่างกายทั้งหมดรวมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมทั้งปวงของมัน
2. เวทนา เรื่องของความรู้สึกทุกข์และสุขของมนุษย์ ปัญหาของมนุษย์เริ่มจากจุดนี้ และจะ เกี่ยวข้องกับจริยธรรมมาก
3. สัญญา ความหมายรู้อย่างต่างๆ เช่น เสียงทุ่ม แลลม ดัง เบา เป็นต้นสร้างความรู้ และวัตถุดิบความคิด มีความสำคัญมากในกระบวนการเรียนรู้ สัญญาที่ดีย่อมทำให้เกิดความจำที่ดี
4. สังขาร สภาพนามธรรมที่ปรุงแต่ง หมายถึงปรุงแต่งจิตใจให้ตีให้ขั้ว เรียกว่า กุศลบ้าง อกุศลบ้าง ได้แก่ องค์ประกอบของจิต 50 อย่าง ที่เป็นตัวนำคือ เจตนา ฝ่ายดีมี เมตตา สติปัญญา ฯลฯ ฝ่ายชั่ว ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ ฯลฯ กระบวนการของความคิดและพฤติกรรม อยู่ที่นี้ มนุษย์สร้างกรรมที่จุดนี้
5. วิญญาณ การรับรู้ที่จะเกิดจากประสาทสัมผัสโดยตรง และความรู้ต่อสิ่งที่เป็น ไปในใจ วิญญาณที่ปรากฏในอาการรู้ตัวเรียกว่า วิถีวิญญาณ วิญญาณที่ทำหน้าที่สืบเนื่องโดยอาการไม่รู้ตัวเรียกว่า ภวังควิญญาณ

กล่าวได้ว่าชีวิตประกอบด้วยขันธ์ 5 หรือสภาวะที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ขันธ์ที่ 1 เป็นส่วนที่เป็นรูปธรรม และขันธ์ที่ 2-5 เป็นนามธรรม

พระเทพเวทีกล่าวว่าส่วนประกอบทั้งห้าต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ชีวิตขึ้นอยู่กับสิ่ง ทั้ง 5 ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลง เคลื่อนไหวไม่คงที่ อยู่ในกระแสแห่งความเกิดดับสืบเนื่องอยู่ตลอด

เวลา แม้ในทางจิต การปรุงแต่งก็ไม่เหมือนกับในแต่ละคน แต่ช่วงเวลา ทั้งนี้เป็นไปตามหลัก
ปฏิจจสมุปบาท

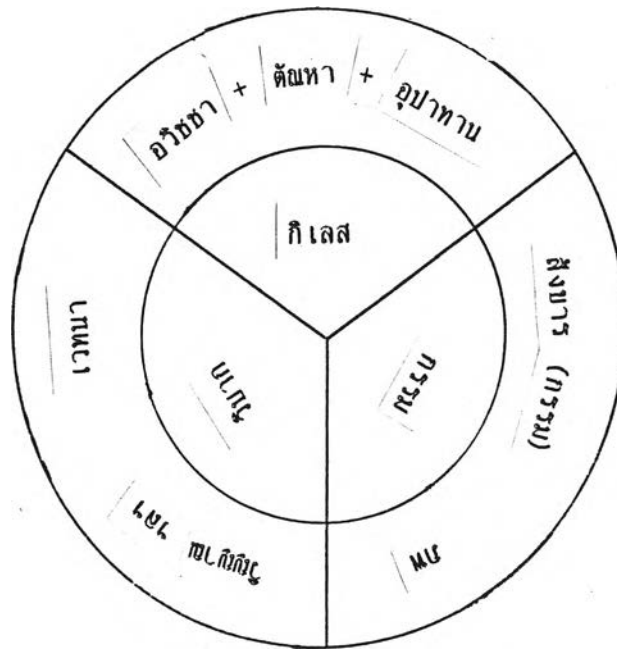
ข. แนวความเข้าใจเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท

จากหนังสือพุทธธรรม พระเทพเวทีได้กล่าวถึงหลักปฏิจจสมุปบาท ว่าเป็นหลักธรรม
อีกหมวดหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา
ไม่เกี่ยวกับการอุบัติของพระศาสดาทั้งหลาย เป็นหลักเหตุผล เป็นความเป็นไปตามเหตุและปัจจัย
เป็นกระบวนการเกิดขึ้นและดับไปแห่งความทุกข์ ²⁸

องค์ประกอบในปฏิจจสมุปบาทมีทั้งหมด 12 ข้อ มีความสัมพันธ์กันเป็นวงจรของ
การเกิดทุกข์ เป็นปัจจัยเนื่องอาศัยสืบต่อกันไปเป็นรูปรวงเวียนไม่มีต้น ไม่มีปลาย คือไม่มีตัวเหตุ
เริ่มแรกที่สุด วงจรนี้แบ่งเป็นหมวดใหญ่ได้ 3 หมวด คือ กิเลส กรรม และวิบาก องค์ประกอบที่
เป็นกิเลส คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน องค์ประกอบที่เป็นกรรม คือสังขารและภพ ส่วนที่
เป็นกรรมภพ องค์ประกอบที่เป็นวิบากคือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ เวทนาชาติ และ ชรามรณะ
อาจเขียนวงจรให้เห็นดังนี้ ²⁹

²⁸ พระราชวรมณี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด,
2529), หน้า 79-80

²⁹ พระราชวรมณี, "พุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันควรบรรจุไว้ในหลักสูตร"
ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,
2525), หน้า 45

องค์ประกอบในหลักปฏิจลสมุปบาท 12 ข้อนั้น ได้แก่

1. อวิชชา ความไม่รู้ ไม่รู้ตามเป็นจริง การไม่ใช้ปัญญา
2. สังขาร ความคิดปรุงแต่ง เจตน์เจานง จิตนิสัย และทุกสิ่งที่จิตได้สั่งสมอบรมไว้
3. วิทยาย ความรู้ต่อโลกภายนอก ต่อเรื่องราวในจิตใจ สภาพพื้นดิน
4. นามรูป องค์ภาพพ ส่วนประกอบของชีวิต ทั้งกายและใจ
5. สฬายตนะ สื่อแห่งการรับรู้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
6. ผัสสะ การรับรู้ การติดต่อกับโลกภายนอก การประสพอารมณ์
7. เวทนา ความรู้สึกสุข ทุกข์ สบาย ไม่สบายหรือเฉยๆ
8. ตัณหา ความอยาก คืออยากได้ อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป อยากเลี้ยง

หรือทำลาย

9. อุปาทาน ความยึดติดถือมั่น ความผูกพันถือค้ำไว้ในใจ ใฝ่นิยม เทิดค่า

การถือรวมเข้ากับตัว

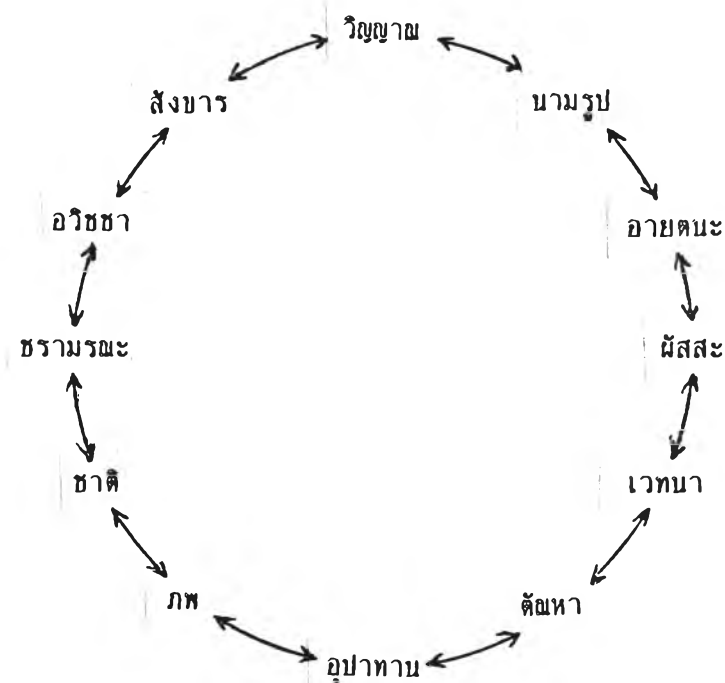
10. ภพ ภาวะชีวิตที่เป็นอยู่ เป็นไป บุคลิกภาพ กระบวนพฤติกรรมทั้งหมดของบุคคล

- 11.ชาติ การเกิดมีตัวที่คอยออกรู้ ออกรับ เป็นผู้อยู่ในภาวะชีวิตนั้น เป็นเจ้าของ

บทบาท ความเป็นอยู่ เป็นไปนั้นๆ

12. ชรามณะ การประสพความเสื่อม ความไม่มั่นคง ความสูญเสียจบสิ้นแห่งการ
ที่ตัวได้อยู่ครอบครองภาวะชีวิตนั้นๆ ³⁰

วงจรขององค์ประกอบดังกล่าวอาจแสดงได้ดังนี้ ³¹

³⁰ พระราชวรมณี, "พุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันควรบรรจุไว้ในหลักสูตร"
ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,
2525), หน้า 46

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47

ตัณหาเป็นตัวแสดงบทบาทสำคัญในวงจร มีทั้งกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา กามตัณหาเกิดขึ้นเมื่อเราอยากได้สิ่งที่ทำให้เราเกิดความสุขความสบาย ภวตัณหาคือความอยากได้ภาวะชีวิตที่จะได้เสวยความสุขความสบายนั้น อยากให้ตนดำรงอยู่ในภาวะชีวิตที่จะเสวยสิ่งพอใจนั้น อยากคงอยู่ในภาวะหรือฐานะที่ตนชอบยิ่งยดตลอดไป ส่วนวิภวตัณหา จะเกิดขึ้นเมื่อเราต้องการให้สิ่งที่เราไม่ชอบพ้นไป หมดไป ตัณหาเหล่านี้เกิดจากเวทนา เวทนาเกิดจากผัสสะ ผัสสะคือการกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น หรือแม้แต่ผัสสะทางใจ ซึ่งเป็นการคิดนึกถึงอารมณ์ต่างๆ องค์ประกอบเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ ต่อๆ ไปอีก เช่น สฬายตนะ (อินทรีย์ทั้ง 6 ที่จะรับรู้สิ่งต่างๆ) นามรูป วิทยุอาณ สังขาร และอวิชชา ³²

อวิชชาเป็นองค์ประกอบสำคัญเพราะว่ามนุษย์ไม่รู้ไม่เข้าใจชีวิตของตัวเองอย่างแท้จริงมีความหลงผิดว่า เป็นตัวตนอันหนึ่ง และจากตัวอันหนึ่งที่เราหลงผิดว่าเรามี จะทำให้เรายึดมั่นในตัวตนอันนั้น ความหลงผิดนี้จะ เป็นต้นตอของความตีความชีวิตต่อไป เพราะว่าเมื่อเรามีความยึดมั่นในตัวตนที่เราหลงรู้สึกคลุมๆ เกรือๆ ใ่ว่ามีอยู่ จะทำให้เราเกิดตัณหา อยากได้สิ่งนั้นสิ่งนี้ เพื่อสนองความต้องการของตัวตนอันนี้ และต้องการให้สิ่งที่ไม่ชอบพ้นไปเสีย เพราะเราต้องการทำให้ตัวตนอันที่เรายึดไว้พ้นไปจากภาวะอันนั้น ในเวลาเดียวกัน ความไม่รู้ไม่เข้าใจเกี่ยวกับชีวิต ย่อมหมายถึงความไม่รู้ ไม่เข้าใจเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลายโดยทั่วไปด้วย เมื่อเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใด ความหลงผิดที่มีอยู่นั้นก็ทำให้ความคิดปรุงแต่งต่างๆ เป็นไปตามแนวทางของมัน หลงผิดอย่างไร มีความเชื่อ ความเข้าใจอย่างไร ก็ตั้งเจตจำนงคิดปรุงแต่งคิดวินิจฉัย และคิดแสดงออกไปตามความหลงผิดตามความเชื่อ ความเข้าใจอย่างนั้น ความคิดปรุงแต่งทั้งหมดเรียกว่า สังขาร และสังขารนี้ก็จะประสานแนวเดียวกับตัณหา ซึ่งมีมูลรากมาจากอวิชชาเช่นเดียวกัน กล่าวคือ จะตั้งเจตจำนง คิดปรุงแต่งไปในแนวทางที่จะสนองตัณหา สมองความต้องการของตัวตนในทางบวกบ้างในทางลบบ้าง แล้วแต่กรณี โดยนัยนี้ อวิชชาจึงเป็นต้นตอของสังขารและทำให้เกิดตัณหา อุปาทานพร้อมทั้งองค์ประกอบข้ออื่นๆ ตามมา ³³

³² พระราชวรมณี, "พุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันควรบรรจู่ไว้ในหลักสูตร"

ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525), หน้า 47

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48

ภพ คือ ภาวะชีวิตที่เราเป็นอยู่ในขณะนั้น เราเกิดความยึดมั่นในสิ่งใดก็เกิดภาวะในจิตใจหรือภาวะแห่งชีวิตของเราในสภาพอย่างนั้น เช่น นางคนอยากเป็นเศรษฐี ยึดมั่นในความเป็นเศรษฐี ใจก็คิดแต่ในเรื่องเงินทอง และภาพความเป็นเศรษฐี ภาวะของจิตของเขาที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เป็นภาพหนึ่งซึ่งสร้างจากความรู้สึกนึกคิดของเขา ถ้าคนเราเกิดความปรารถนาและยึดมั่นอะไรก็ตาม จิตในขณะนั้นก็มีสภาพของมัน เป็นอย่างหนึ่งๆ โดยเฉพาะ ซึ่งเรียกว่า ภพหนึ่งๆ ภพมี 2 อย่าง คือ กรรมภพกับอุบัติภพ กรรมภพเป็นตัวกรรม หมายถึง กระบวนการพฤติกรรมทั้งหมดของบุคคล ตามปกติบุคคลย่อมมีความยึดมั่นในความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเรายึดมั่นในภาวะของตนที่เป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง เรามีภาวะชีวิตอันหนึ่งขึ้นมาโดยเฉพาะตามภาวะที่ยึดไว้ นั้น ภาวะชีวิตจะแสดงออกในรูปของพฤติกรรมทั้งหมดของเรา เช่น บุคคลผู้ซึ่งยึดมั่นในความเป็นเศรษฐีในความเป็นคนมีเงิน ภาวะชีวิตในรูปของกรรมภพคือกระบวนการพฤติกรรมของเขา ซึ่งจะแสดงออกในรูปของความเป็นเศรษฐีตามที่เขาเข้าใจ ถ้าเขาไม่เป็นเศรษฐีจริง เขาก็จะแสดงท่าทางอาการต่างๆ ออกมาซึ่งเป็นอาการเทียมและมักเกินความจริง ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง อันเนื่องมาจากแรงกระตุ้นของจิตใจสำนึกของเขา อุบัติภพ เป็นภาวะชีวิตที่ไม่ใช่พฤติกรรมแต่เป็นภาวะทางจิต คือการที่จิตใจของเขาได้เข้าสู่สภาพที่มีลักษณะอย่างหนึ่งตามภาวะชีวิตที่เขายึดมั่นไว้ นั้น ³⁴

พระเทพเวทีอธิบายต่อไปว่า องค์ประกอบทั้งสามหมวดของปฏิจจนสมุปปาหมีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ กิเลสทำให้เกิดกรรมและกรรมทำให้เกิดวิบาก วิบากเป็นส่วนผล กิเลสเป็นเหตุเดิม กระตุ้นทำให้เราทำกรรมต่างๆ ให้มีพฤติกรรมต่างๆ ผลที่เรียกว่าวิบากนั้น ไม่มีความดีความชั่วในตัวเอง ท่านไม่เรียกว่าดีชั่ว เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า เวทนา ผัสสะ สฬายณะ นามรูป วิทยายะ ชรามรณะ และชาติไม่ดีไม่ชั่ว โดยตัวของมันเอง แต่ว่าเป็นเหตุให้เกิดกิเลสต่อไป พอกรรมคือกรรมภพ แล้วก็มีวิบากคือชาติ และชรามรณะ พอเกิดชรามรณะแล้วก็เกิดปฏิภยิรยาในจิตใจ ขึ้นมาโดยสัมพันธ์กับกิเลส คือ อวิชชา ตัณหา อุปทานของเรา เมื่อวางจรเวียนมาถึงกิเลสแล้ว ก็

³⁴ พระราชวรมณี, "พุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันควรบรรจุไว้ในหลักสูตร"

ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525), หน้า 48

หมุนให้เกิดกรรมและวิบากสืบเนื่องต่อไปอีก สิ่งสำคัญที่ต้องทำความเข้าใจตอนนี้คือ ชาติ และ
ชรามณะ ³⁵

ท่านอธิบายถึงตัวเราว่าแท้จริงไม่ใช่ร่างกายหรือจิตใจ ตัวเราคือภาพลวงของตัว
ตน ซึ่งเรายึดถือไว้อย่างคลุมเครือโดยสัมพันธ์กับภาวะชีวิตอันใดอันหนึ่งและยึดถือเป็นเจ้าบทรบาท
เข้าเป็นอยู่ในภาวะชีวิตหรือภาพชีวิตอันใดอันหนึ่งนั้น การเกิดขึ้นของตัวตนที่เสวยภาพชีวิตชั้น คือ
ชาติ เมื่อเกิดชาติหรือการเสวยภาพชีวิตดังกล่าวนี้แล้ว สิ่งที่จะเกิดต่อไปก็คือ การแยกหรือพราก
กันระหว่างตัวตนกับภาพชีวิตอันนั้น ซึ่งเรียกว่า ชรามณะ ถ้าถึงตอนนี้แล้วที่มีอยู่ก็จะทำให้กิเลส
เกิดผลคือ ความทุกข์ พร้อมทั้งมีปฏิภยาและแรงสะท้อนอื่นๆ ตามสัดส่วนของกิเลส คือ อวิชชา
ตัณหา อุปาทานที่เป็นพื้นฐาน ด้วยเหตุนี้ คนทำความดีก็อาจจะเกิดความทุกข์ได้ ถ้าไม่พิจารณาและ
ปฏิบัติตามหลักธรรมให้ถูกต้องที่จะทำให้ไม่ต้องทุกข์ ทุกข์ที่จะเกิดเสมอตามวงจรนี้ คือ โสกะ
ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส

โสกะ คือ ความเศร้า ความเหี่ยวแห้งใจ

ปริเทวะ คือ ความคร่ำครวญรำไร

ทุกขะ คือ ความเจ็บปวดทรมาน

โทมนัส คือ ความเสียใจ น้อยใจ

อุปายาส คือ ความคับแค้นใจ ลึนหวัง ³⁶

พระเทพเวทีกล่าวว่า ถ้าบุคคลปฏิบัติไม่ถูกต้องจะมีความทุกข์มาก ดังนั้นจึงต้องหา
ทางแก้ไขไม่ให้ทุกข์นั้นเกิดขึ้นได้ เพราะนอกจากเกิดทุกข์แล้ว ยังทำให้เกิดปัญหาจริยธรรมด้วย
เนื่องจากความทุกข์ประเภทต่างๆ เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งในวงจรที่ไม่ได้ระบายออกไป กลายเป็น

³⁵ พระราชารมณี, "พุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันควรบรรจุไว้ในหลักสูตร"

ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,
2525), หน้า 49

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

แรงกดดันกดดันขึ้นภายใน ก่อให้เกิดแรงสะท้อน และปฏิกิริยาต่างๆ เช่น ความอยากได้ที่รุนแรง ยิ่งขึ้น ความหวงและห่วงฐานะอำนาจ ความหวาดกลัวต่อความสูญเสีย ความระแวง ความ เบื่อหน่าย ความเกลียดกลัว คิดทำลาย (วิบากทำให้เกิดกิเลส) แล้วแสดงออกมาในรูปของปัญหา ซบซ้อน อาชญากรรม และความชั่วร้ายต่างๆ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ไม่มีความรู้ความเข้าใจ ไม่รู้จัก หลักที่จะจัดการกับตนเองให้ถูกต้อง สิ่งเหล่านี้คือวงจรปฏิจจสมุปบาทในรูปหนึ่งที่น่ามาใช้อธิบาย ชีวิตในทางจริยธรรม

จะเห็นว่าหลักปฏิจจสมุปบาทนี้ เป็นหลักธรรมที่สำคัญหมวดหนึ่ง ซึ่งมีความสำคัญต่อ ชีวิตมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง เพราะถ้าหากบุคคลไม่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการแห่ง ความทุกข์ ไม่เข้าใจกระบวนการเกิดดับของความทุกข์ที่แท้จริง จะทำให้ปฏิบัติตนไม่ถูกต้อง ความ ทุกข์จะเพิ่มพูนขึ้น ซึ่งจะมีผลต่อตนเองและสังคม นับเป็นปัญหาจริยธรรมทั้งในส่วนบุคคลและ ส่วนรวม ถ้าหากบุคคลมีความรู้ ความเข้าใจวงจรแห่งทุกข์นี้ ผลก็อาจจะ เป็นในทางตรงกันข้าม

ค. สติปัญญากับอวิชชา

การที่จะอธิบาย เรื่องสติปัญญากับอวิชชาซึ่งเกี่ยวข้องกับการศึกษาให้เข้าใจเพื่อ ประโยชน์ในการประยุกต์ใช้ในทางปฏิบัติ พระเทพเวทีได้กล่าวถึงเรื่องตัณหาเสียก่อนว่า ตัณหา เป็นจุดสำคัญที่ทำให้มนุษย์เกิดปัญหา ตัณหา คือความอยากที่จะสนองความต้องการของตัวตนอันใด อันหนึ่งที่เราหลงผิดยึดถือว่ามีอย่างคลุมเครือ บางท่านคิดว่าถ้าไม่มีตัณหาแล้ว จะทำให้ประเทศ พัฒนาได้อย่างไร ซึ่งความจริงแล้วตัณหาเป็นตัวการสั่งสมปัญหาในกระบวนการพัฒนา ดังนั้นเมื่อ ทราบว่าตัณหาทำให้เกิดปัญหาต่างๆ จึงต้องมีสิ่งมาหักล้างตัณหาให้ลดลงหรือหมดไป อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้ทำลายตัณหาในทุกกรณี บางครั้งการแก้ปัญหาท่านให้ใช้การสนับสนุนโดย อาศัยตัณหากี่ได้ เนื่องจากตัณหาไม่ใช่ตัวการต้นเดิม มันเป็นเพียงตัวแสดงบทบาท การแก้ปัญหาที่ ตัณหาจึงไม่ได้ผลจริงเป็นเพียงวิธีการกมมันไว้เท่านั้น ต้องแก้ที่อวิชชา เพราะถ้ามนุษย์ไม่รู้เท่าทัน การเกิดทุกข์หรือปัญหาที่จะหมุนเวียนอย่างนี้ แต่ถ้ามนุษย์รู้เท่าทันเรามีองค์ประกอบฝ่ายตรงกันข้าม มาตัดวงจรได้ องค์ประกอบที่สำคัญคือ สติกับปัญญา เมื่อมีสติจะช่วยให้ผู้นั้นยับยั้งและ เปลี่ยนกระแส ในวงจรได้ ปัญญาจะช่วยให้ผู้นั้นทำลายแรงกดดันสะสมภายในวงจรได้ ถ้าไม่มีสติปัญญา องค์ ประกอบต่างๆ ก็จะหมุนไปตามวงจรเดิม เมื่อถึงขรามระณะก็เกิดโศกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส

อุปายาส สิ่งเหล่านี้ผลักดันให้เกิดกิเลส แล้วมีแรงสะท้อนให้กระทำการ คือ กรรมต่างๆ ซึ่งจะ
เป็นปัญหาแก่ตนเองบ้างแก่ผู้อื่นบ้างต่อๆ ไป ³⁷

ตามหลักพุทธธรรม เมื่อทราบว่าเหตุเกิดจากอวิชชา ก็ต้องแก้ที่อวิชชาโดยการ
สร้างปัญญาขึ้น ปัญญาที่สร้างขึ้นนี้ เป็นปัญญาแบบเฉพาะที่มีความมุ่งหมาย เป็นปัญญาที่เข้าใจโลก
และชีวิตตามความเป็นจริงและทำลายอวิชชา ซึ่งเป็นความหลงผิดเกี่ยวกับ เรื่องตัวตนที่ยึดมั่นไว้
อย่างคลุมเครือ และทำให้เกิดความเห็นแก่ตัวคือ ตัณหา ดังนั้นในการพัฒนาปัญญาเพื่อทำลาย
อวิชชาจะต้องมีการทำลายการเห็นแก่ตนนี้ออกไปเรื่อยๆ ด้วย และจริยธรรมที่จะได้ผลจะต้อง
สร้างปัญญาให้มากขึ้น อวิชชาน้อยลง และตัณหาก็น้อยลงไปด้วย แต่ถ้าความรู้ที่สร้างขึ้นไม่ทำลายการ
เห็นแก่ตัวให้น้อยลงไป ก็ไม่ใช่ปัญญาที่ถูกต้อง ³⁸

ทั้งนี้อาจแบ่งความรู้ของมนุษย์เป็นหมวดใหญ่ๆ ได้ 2 หมวด คือ สุตะกับปัญญา
สุตตะ เป็นความรู้ประเภทเล่าเรียน สดับฟังหรือรับถ่ายทอดมาเป็นความรู้ที่ส่งสมอย่างเดียว ส่วน
ปัญญาเป็นความรู้ความเข้าใจที่เกิดขึ้นภายในตัวเอง ความรู้ที่ได้จากการส่งสมอย่างเดียว โดย
ไม่มีการกลั่นกรองและไม่รู้จักวิเคราะห์สืบสาวให้เห็นสังธรรม จะไม่เกิดประโยชน์แก่ชีวิตที่แท้จริง
แต่เป็นเพียงเครื่องมือประกอบอาชีพและเป็นสิ่งที่จะนำมาวัดกัน แต่ปัญญาที่สร้างขึ้นจะเป็นของ
ชีวิตเราและจะเป็นผลแก่ชีวิตเราอย่างแท้จริง

พัฒนาการของปัญญามีหลายขั้น มีชื่อเรียกต่างกันในแต่ละระดับ การสร้างปัญญา
โดยการรู้จักคิดรู้จักพิจารณากลั่นกรอง วิเคราะห์สืบสาวเหตุปัจจัย เชื่อมสัมพันธ์ความรู้มีหลักสำคัญ
อยู่ที่การเข้าใจสภาวะของสิ่งต่างๆ ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในเรื่องของกระบวนการสร้างปัญญา

³⁷ พระราชวรมณี, "พุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันควรบรรจุไว้ในหลักสูตร"

ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,
2525), หน้า 50

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51

ง. กระบวนการสร้างปัญญา

ดังที่ท่านพระ เทพ เวที ได้กล่าวไปแล้วว่า การสร้างปัญญาจะทำให้วิชาลดน้อยลง และช่วยทำลายการเห็นแก่ตัว คดีหาก็ลดลงไปด้วย ปัญญาที่สร้างขึ้นจึงเป็นคู่ปฏิบัติกับวิชา คุณธรรมที่จะสร้างขึ้นคู่กับปัญญา ซึ่งเป็นคู่ปฏิบัติกับตัณหา ท่านกล่าวว่าได้แก่ กรุณา เป็นคุณธรรมที่จะมาลบล้างแทนที่ตัณหา การสร้างปัญญาที่ถูกรู้จักจะเกิดความรู้ความกรุณาควบคู่ไปด้วย

ในกระบวนการการสร้างปัญญานี้ การใช้ปัญญาจะดำเนินไปพร้อมด้วยธรรมฉันทะคือ ความไม่ผู้รู้ ต้องการสืบสาวให้ เข้าถึงความจริงที่เป็นแก่นแท้ต้นตอของเรื่อง และการเกิดขึ้นของกรุณา ก็เป็นไปด้วยกันกับธรรมฉันทะ เช่นเดียวกันโดยเฉพาะในลักษณะที่เป็นกัตตุกัมมตาฉันทะ คือ ต้องการทำสิ่งที่ดีถูกต้องดีงามในรูปของการแก้ไขช่วยเหลือ ฉันทะนี้เป็นแรงเร้าที่ต้องการตามหลักพุทธธรรม เป็นตัวผลักดันการกระทำตรงข้ามกับตัณหา เป็นสิ่งที่ควรสร้างสรรค์ ปลูกฝังเพื่อการพัฒนาที่ดี³⁹

จะเห็นว่าปัญญาเป็นคุณสมบัติฝ่ายตน ซึ่งทำให้ตนสมบูรณ์ กรุณาเป็นคุณสมบัติที่จะทำประโยชน์แก่ผู้อื่น พระเทพเวทีกล่าวว่า คนเราจะพัฒนาสร้างปัญญาให้เจริญขึ้น พร้อมกับที่กระทำการต่างๆ โดยใช้กรุณาเป็นแรงจูงใจให้มากขึ้น ซึ่งในแง่การศึกษา ถ้าจะสร้างคนตามหลักการนี้ กระบวนการให้การศึกษาจะต้องสร้างคนตามหลักแห่งการสร้างเสริมคุณสมบัติที่พึงต้องการ 2 อย่าง คือ อัศัตตคุณสมบัติ และปรัตตคุณสมบัติ อัศัตตคุณสมบัติ หรือ อัศตहितสมบัติ คือความดีพร้อมด้วยประโยชน์ของตน หรืออัตตะของตน ปรัตตสมบัติหรือปรहितสมบัติคือ การปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

องค์ประกอบที่สำคัญของอัศัตตคุณสมบัติ คือ ปัญญา ทำให้พระพุทธเจ้าสำเร็จพุทธภาวะเป็นพระพุทธเจ้า และสำเร็จอัสตนาถะ คือ ความเป็นที่พึ่งของตนเองได้ ส่วนองค์ประกอบที่สำคัญของปรัตตสมบัติ คือ กรุณา พระพุทธเจ้าทรงมีกรุณา เป็นคุณสมบัติที่สำคัญ ซึ่งทำให้เป็นที่พึ่งของผู้อื่น ปฏิบัติเพื่อผู้อื่น สำเร็จโลกนาถะ คือ ความเป็นที่พึ่งของชาวโลกได้⁴⁰

³⁹ พระราชวรมณี, "พุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันควรบรรจุไว้ในหลักสูตร" ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525), หน้า 52

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

กล่าวได้ว่าในการประยุกต์หลักธรรมทางพุทธศาสนามาใช้นี้ ประเด็นสำคัญก็คือการสร้างความรู้ที่เรียกว่าปัญญาให้เกิดขึ้นในตัวบุคคล หรือการให้การศึกษา และปัญญาจะต้องมีความคู่กับกรุณา เพื่อประโยชน์ที่เกิดจากปัญญานั้นจะได้มีผลต่อผู้อื่น เพื่อสังคมต่อไปด้วย ซึ่งพระเทพเวทีได้สรุปว่าเป็นหน้าที่ของการศึกษาในการที่จะสร้างให้คนมีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ 2 ประการดังกล่าวนี้นี้

แนวความเข้าใจเกี่ยวกับไตรสิกขา

การแก้ปัญหาเพื่อความพ้นทุกข์ให้สำเร็จผล ตามหลักปฏิจลสัมปบาท ก็โดยหลักไตรสิกขา หรือหลักการศึกษา การฝึกฝนอบรม ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ชั้นคือ ศีล สมาธิ และปัญญา องค์ประกอบทั้ง 3 นี้เป็นขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกันโดยตลอด เป็นปัจจัยส่งทอดแก่กัน เรียงลำดับตามหน้าที่ที่ทำให้เข้าถึงจุดหมาย คือ การแก้ปัญหา หรือให้เกิดตัวการศึกษาที่แท้จริง ปัญญาเป็นผลสำเร็จของการศึกษา คือเป็นตัวการให้แก้ปัญหาได้ หรือทำให้พ้นทุกข์ได้ ต่อจากปัญหาคือ วิมุติ ได้แก่การแก้ปัญหาได้หรือพ้นทุกข์ การศึกษาจึงเป็นกระบวนการสร้างปัญญาองค์ประกอบทั้งสามในกระบวนการสร้างปัญญา เป็นปัจจัยสนับสนุนกันและกัน

ศีล คือ ภาวะของผู้ที่มีหลักความประพฤติถูกต้อง คือมีความประพฤติดีทางกายวาจาและสัมมาชีพ เริ่มแต่วินัยที่เกี่ยวกับการควบคุมตนเองจัดระเบียบชีวิตของตน และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดี มีความรับผิดชอบต่อสังคม ศีลไม่ใช่ตัวการทำให้เกิดปัญหาโดยตรง แต่ศีลช่วยสร้างภาวะเกื้อกูลแก่การกำจัดอวิชชา และเป็นปัจจัยสนับสนุนการสร้างปัญญา ด้วยระบบความประพฤติและการดำเนินชีวิตที่ดีคือ

1. ยับยั้งควบคุมตัณหาให้อยู่ในขอบเขต ปิดช่องทางไม่ให้โอกาสขยายตัวแก่ตัณหาซึ่งเป็นการให้แก้ปัญหาผิดและเพิ่มปัญหา

2. สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี ความอยู่ดี และภาวะปลอดภัยโปร่งโล่งใจ ซึ่งอำนวยความสะดวกให้พลังจิตมุ่งไปในทางใช้ความคิดสร้างปัญญาได้มากขึ้น ⁴¹

⁴¹ พระราชวรมณี, "พุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันควรบรรจุไว้ในหลักสูตร" ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525), หน้า 53

ศีลจึงมิได้หมายถึง ศีลเป็นข้อๆ เช่น ศีล 5 ศีล 8 เท่านั้น ศีลเป็นข้อๆ นี้ (สิกขาบท) เป็นเพียงหลักปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมให้เป็นผู้ มีศีลในระดับต่างๆ โดยปกติถือว่าศีล 5 เป็นหลัก ความประพฤติสามัญสำหรับมนุษย์ไม่ว่าจะครองชีวิตอยู่ในระดับใด ถือเป็นหลักความประพฤติพื้นฐานของแต่ละคนในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง เรียกว่า มนุษยธรรม ต่อจากนั้นเป็นหลักความประพฤติจำเพาะสำหรับระบบการครองชีวิตที่มีวัตถุประสงค์จำเพาะแต่ละระบบ เช่น ศีล 10 สำหรับสามเณร ศีล 277 สำหรับพระภิกษุ หรือศีล 311 สำหรับพระภิกษุ เป็นต้น นอกจากนั้นกรณีที่เป็นบุคคล ซึ่งอยู่ในฐานะและภาวะเฉพาะแต่ละอย่าง เช่น เป็นนักเรียน นอกจากศีล 5 ในฐานะที่เป็นมนุษย์แล้ว ยังต้องมีศีลนักเรียน ศีลเด็กในครอบครัวหรือนักเรียนสำหรับการดำเนินชีวิตในโรงเรียน ในครอบครัวอีกด้วย

ถ้าไม่มีศีลหรือไม่มีการฝึกระเบียบวินัย อยากรจะทำอะไรก็ทำตามใจชอบ ตัณหาก็ก่อกองกอบขึ้น จิตใจฟุ้งซ่าน มุ่งแต่จะหาสิ่งสนองความอยากปรนเปรอตัวตนเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายแต่เพียงฉาบฉวย ผิวเผิน ไม่เกิดฉันทะที่จะระดมพลังจิตใต้อำนาจมุ่งไปในการใช้ความคิดแสวงปัญญา หรือเรียกว่า ขาดสมาธิ แต่ถ้ามีศีล มีระเบียบวินัยดี ทำให้การทำจิตใจมุ่งมั่นอยู่กับคุณธรรมความดีได้ง่าย มีอุคคคติ มีสติรู้รักยังคิดและมีความเพียรพยายามที่จะปฏิบัติให้ถึงจุดหมาย ซึ่งตรงกับเรื่องของสมาธิ และในทานองเดียวกันเมื่อจิตใจคุ้นเคยแน่วแน่อยู่กับความดี ยึดมั่นในอุคคคติแล้ว ก็จะช่วยให้ความมีระเบียบวินัย เข้มแข็งขึ้นด้วย สมาธิจึงเป็นปัจจัยสนับสนุนแก่ศีลได้เช่นกัน เมื่อมีสมาธิจิตใจสงบแน่วแน่ต่อสิ่งที่คิดพิจารณาทำให้คิดได้ชัดเจนและลึกซึ้ง เกิดปัญญารู้ตามเป็นจริง ศีลสมาธิ และปัญญาจึงมีความสัมพันธ์กัน ถ้าต้องการสมาธิความแน่วแน่ของจิตและกำลังใจอันสูงขึ้นไปก็ต้องใช้กำลังศีลที่บริสุทธิ์มากยิ่งขึ้น เพราะต้องมีการควบคุมตน ใจอยู่ในสภาพที่เื้ออานวยแก่การมีสมาธิ และมีความมั่นใจในตัวเองมากยิ่งขึ้น ศีลนั้นมีทั้งศีลฝ่ายตนเองและฝ่ายสังคมมีทั้งศีลในทางลบและศีลในทางบวก ศีลในทางลบ เช่น ศีล 5 การเว้นอบายมุข ศีลในทางบวก เช่น สาราณีย-ธรรม สังคหวัตถุ 7 ศ 6 เป็นต้น

สมาธิ คือ ความแน่วแน่นิ่งคงหนักแน่นของจิตใจ จิตใจมีคุณภาพสมรรถภาพดีส่วนการนั่งนิ่งนั้น เป็นเพียงรูปแบบหรือวิธีการอย่างหนึ่งในการเตรียมตัวสร้างสมาธิ สมาธิจะต้องมีองค์ประกอบที่เป็นความแน่วแน่นิ่งคงหนักแน่นของจิตใจที่จะนำไปใช้ในการกระทำกิจการทุกอย่าง อย่าง โดย

เฉพาะมีสติและวิริยะ เด็กจะรักษาระเบียบวินัยได้ดี ต้องฝึกในเรื่องสมาธิ ใจให้มีจิตใจเข้มแข็ง สามารถควบคุมยับยั้งตนเองได้ดี มีความเพียรพยายามตั้งใจแน่วแน่ ⁴²

วิธีฝึกคนในชั้นสมาธิมีหลายอย่าง เช่น วิธีฝึกคนให้ยุ่งกับกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่ไม่ให้มีโอกาสเกี่ยวข้องกับความสุข วิธีเอาความดีเข้ามาข่มความสุข หรือฝึกให้คุ้นอยู่กับสิ่งที่ตั้งงามจนมีคุณธรรม เป็นภูมิด้านทาน หรือผูกมัดจิตใจไว้กับสิ่งที่ตั้งงามบางอย่างเรียกว่าให้มีอุตมคติ และวิธีฝึกฝนสมาธิโดยมุ่งความเข้มแข็งของจิตใจเป็นสำคัญ แต่พระเทพเวทีได้สรุปเกี่ยวกับการฝึกสมาธิว่าการฝึกด้วยวิธีของสมาธิไม่ได้ผลถาวร ขึ้นที่ส่งผลแท้จริงและเด็ดขาด เป็นชั้นปัญญาที่เรียกว่า วิปัสสนา คือขั้นที่เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงจนเปลี่ยนทัศนคติ ค่านิยม มีโลกทัศน์และชีวิตศรัทธาอย่างใหม่ได้

ในแง่เกี่ยวกับการศึกษานั้น พระเทพเวทีมีความเห็นว่า ระบบการศึกษาที่สมบูรณ์จะต้องมีองค์ประกอบพร้อมทั้งศีล สมาธิและปัญญา ถ้าขาดเพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง จะกลายเป็นระบบการศึกษาที่ทำลายการศึกษาเอง และนำความหายนะมาสู่สังคม

อย่างไรก็ตามสำหรับปัญญารูปต้น (โลกียปัญญา) ที่ยังไม่เข้าถึงความรู้ชัดเจนถึงขนาดมีโลกทัศน์และชีวิตศรัทธาอย่างใหม่ ปัญญาขั้นนี้ ยังอาจเปิดช่องให้แก้ตัวหาได้ คือเมื่อเกิดปัญหาเห็นทางเลือกขึ้นแล้ว ทั้งๆ ที่รู้ว่าทางเลือกใดที่นำไปสู่อิสรภาพของชีวิต ทางเลือกใดสนองความอยาก ใจให้ความปรารถนาแก่ตัวตนชั่วคราวระยะเวลานั้น แต่สร้างความสับสนและความทุกข์แก่สังคมในระยะยาว แต่ที่ยอมตกเป็นทาสของตัณหาคือความเห็นแก่ตน จึงเลือกเอาทางที่สนองตัณหา สำหรับปุถุชนจะเกิดได้บ่อยครั้งเมื่อขาดศีลที่จะคอยควบคุมความประพฤติไม่ให้ทำความชั่ว ขาดสมาธิ ความแน่วแน่ของจิตใจในการทำความดี โอกาสทำความชั่วจึงง่ายขึ้น ในกรณีเช่นนี้ถ้าจะมีเสรีภาพก็กลายเป็นเพียงการทำได้ตามใจชอบ เป็นภาวะที่ตรงข้ามกับศีลหรือความมีระเบียบวินัย ⁴³

⁴² พระราชวรมณี, "พุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันควรบรรจุไว้ในหลักสูตร" ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525), หน้า 54

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55

จะเห็นว่าความทุกข์ เป็นปัญหาสำคัญของมนุษย์ การทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ก็โดยการสร้างปัญญาให้เกิดขึ้น เพื่อทำให้อวิชชาลดลงหรือหมดไป กระบวนการสร้างปัญญาพัฒนาปัญญานี้ก็คือการศึกษาซึ่งตรงกับหลักไตรสิกขาทางพุทธศาสนาซึ่งประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา องค์ประกอบทั้งสามประการนี้สัมพันธ์กันและเป็นปัจจัยสนับสนุนซึ่งกันและกัน และนอกจากองค์ประกอบทั้งสามจะเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันในกระบวนการศึกษาอบรมดังกล่าวแล้ว ยังมีองค์ประกอบสำคัญพื้นฐาน 2 อย่างที่จะช่วยในการฝึกฝนอบรมช่วยให้เกิดไตรสิกขาอีกทั้งที่เป็นองค์ประกอบทางสังคมและองค์ประกอบภายในบุคคล คือ

1. ปรโตโมสะที่ดี เสี่ยงจากผู้อื่นที่ดี ได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี เป็นองค์ประกอบภายนอก โดยเฉพาะ ภัลยาฆมิตร

2. โยนิโสมนสิการ เป็นองค์ประกอบภายใน ซึ่งควบคู่ไปกับองค์ประกอบภายนอก ได้แก่ การใช้ความคิดถูกวิธีหรือรู้จักคิด คือ คิดสืบสาวให้ถึงต้นตอ ตามหลักความสัมพันธ์แห่งองค์ประกอบและ เหตุปัจจัยต่างๆ

ในแง่การศึกษา พระเทพเวทีกล่าวว่า ครูนอกจากเป็นสัปทายก (ผู้ให้หรือถ่ายทอดศิลปวิทยา) แล้วจะต้องทำหน้าที่เป็นภัลยาฆมิตรด้วย ช่วยนำให้เด็กใช้ความคิดที่ถูกต้อง และช่วยให้รู้จักคิดรู้จักหาเหตุผล หรือช่วยให้เด็กเกิดโยนิโสมนสิการ ถ้าไม่มีภัลยาฆมิตร ช่วยสร้างโยนิโสมนสิการให้เกิดขึ้นแก่เด็ก เด็กจะถูกชักจูงไปในทางไม่ดีได้ง่าย ซึ่งอาจเกิดจากการที่ตนเองไม่รู้รู้จักคิดหรือปัจจัยภายนอกเหนี่ยวนำก็ได้

ในทางปฏิบัติ พระเทพเวทีกล่าวว่า การสร้างคุณธรรมตามระบบ จึงต้องขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมส่วนหนึ่งและการสร้างสมคุณธรรมภายในโดยเฉพาะการรู้จักคิดรู้จักวางใจต่อสิ่งต่างๆ ของเด็กเองส่วนหนึ่ง หลักดังกล่าวจะเห็นได้จากข้อธรรมต่างๆ ที่นำมาประยุกต์เพื่อให้เหมาะสมกับบุคคลและสถานการณ์ที่จะนำไปปฏิบัติ เช่น จักร 4 มงคล 38 เป็นต้น การปฏิบัติทั้งปวงมุ่งเพื่อไปสู่จุดหมายที่เรียกว่า วิมุตติ คือภาวะที่เป็นอิสระเสรีอย่างแท้จริง ซึ่งทำให้บุคคลหลุดพ้นจากสิ่งบีบคั้นทั้งทางร่างกายและจิตใจ ทั้งทางสังคมและส่วนบุคคล มีความพร้อมอย่างแท้จริงที่จะเสวยผลของความมีชีวิตโดยสมบูรณ์ มีคุณสมบัติครบทั้งอัตตัตถสมบัติและปรัตถสมบัติ

กล่าวได้ว่าจุดหมายของการพัฒนาปัญญา หรือการให้การศึกษา ก็เพื่อให้นักศึกษามีชีวิตโดยสมบูรณ์ มีคุณธรรมทั้งด้านประโยชน์แก่ตนเอง เป็นที่พึ่งตนเองได้ในทุกๆ ด้าน และด้านประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นที่พึ่งแก่ผู้อื่นได้ด้วย โดยผ่านกระบวนการสร้างปัญญาตามหลักไตรสิกขาในพุทธศาสนา อันประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา